

ПРЕДГОВОР

Тази книга е продължение на усилията ни да представим на нашите студенти и на широк кръг читатели, интересувани се от руска литература и философия, някои от великите руски писатели в размислите и прозренията на забележителните философи и критици от времето на руския духовен и религиозен ренесанс. С това, макар и отчасти, се опитваме да запълним многолетната и огромна празнота, едностранчивостта в представата за руската класическа литература; да открием нейната дълбочина, да открием по-дълбоко, духовно и нравствено просветлено нейното вечно, общочовешко значение.

В книгата представяме едни от най-големите мислители на руския духовен ренесанс – философите на руския Сребърен век в техните естетически, чисто литературни, литературно-критични, философски и философско-аналитични дигресионации от края на XIX и началото на XX век. Това са световни мислители със собствено място в историята на европейската и световна философия и култура, създаващи в много отношения сърцевината и лицето на основните съвременни философски системи. И същевременно те са проникновени познавачи на руската класическа литература, “най-философската световна литература”, както я определят Сергей Булгаков и Лев Шестов. В книгите ни “Сребърен век на руската литературна критика” от 1994 година и първата книга от поредицата “Размисли за руската класическа литература” от 1998 година ние представихме някои от техните произведения. Смятаме, че за читателите, които не са запознати с горепосочените издания, ще бъде интересно да се запознаят с някои факти от биографията и основните трудове на включените в книгата автори.

Владимир Сергеевич Соловьев (1853 г., Москва – 1900 г., с Узкое) е син на известния руски историк Сергей Михайлович Соловьев. Семейството му е дълбоко религиозно. На осемгодишна възраст гряде му, протоиерей Михаил Соловьев, го въвежда в олтара на църквата и го

благославя за служба на Бога. Вл. Соловьев преживява криза в духовния си живот – период на религиозно отрицание и атеизъм, от които се освобождава на 18-годишна възраст. Чете Спиноза, Джон Мил, Шопенхауер, Шелинг, Хегел и си създава собствена философска система. Смихът и делото на живота му е в изграждането на християнска философия, която да преоткрие богатото съдържание и жизнеността на основните християнски догми, да се превърне във философска основа за научното изследване на природата, в ръководство за нравствения живот на отделната личност, за “преодоляване отчуждението на съвременното съзнание от християнството”. Мечтае за обединение на Църквите, за Вселенска Църква. Най-значителните му книги са: *Кризис западной философии*, 1874; *Философские начала цельного знания*, 1877; *Критика отвлеченных начал*, 1880; *Чтения о Богочеловечестве*, 1881; *Духовные основы жизни*, 1884; *Смысл любви*, 1894; *Три речи в память Достоевского*, 1887; *Великий спор и христианская политика*, 1883; *Оправдание добра*, 1895; *История и будущее теократии*, 1887; *La Russie et l'Eglise universelle*, Paris, 1889; *Китай и Европа*, 1890; *Национальный вопрос в России*, 1891; *Судьба Пушкина*, 1898; *Лермонтов*, 1899; *Теоретическая философия*, 1899; *Три разговора*, 1900.

Василий Васильевич Розанов е роден на 20 април 1856 г. в с. Ветлуга. Умира в гр. Сергиев Посад на 5 февруари 1919 година. Умира от глад. На 3-годишна възраст остава без баща и майка му е принудена да се премести със 7-те си деца в гр. Кострома с цел да им даде по-добро възпитание и образование. Розанов е ученик във втори клас на гимназията, когато умира и майка му. С възпитанието на децата се заема брат му Николай Васильевич, който е с 9 години по-голям от Василий и всъщност става глава на семейството, заменяйки на братята и сестрите си и майката, и бащата. През 1882 г. В. Розанов завършва пълния курс на Императорския Московски университет, в историко-филологическия факултет. След това започва работа като учител в различни градове на Русия. Заемал е и други длъжности.

В. В. Розанов е религиозен мислител и литературен критик, една от най-ярките и крупни фигури в руския духовен и религиозен ренесанс.

Дълго време в изповядвал, както сам казва, “гимназистки атеизъм” на провинциален учител. Внезапен поврат го отвежда към религията и от 1899 г. той изцяло се посвещава на литературна дейност. Сътрудник е на сп. “Новое время” и “Русский вестник”. Василий Розанов не е поет, но заедно с руските поети-символисти нарича себе си “човек, търсец Бога” (Богоискател, рус.). Притежава голям литературен дар и изключително оригинално мислене. Огромна литературна известност му донасят творбите “Место християнства в истории” и “Легенда о Великом Инквизиторе” от 1893 г. Той изпитва огромен интерес към религиите на Древния изток, изследва религиозните мистерии на Египет, Вавилон и Финикия. Основно ядро на книгите му е темата за противостоеенето на Христос и света (отдалечаването на човечеството от християнската норма), християнството и езичеството. Проблемите на пола са сфера от въпроси, които той пръв в Русия докосва. Посвещава много книги на пола, семейството и брака. Главните му трудове са: “О понимании”, 1886; “Легенда о Великом Инквизиторе”, 1893; “Статьи о браке”, 1898; “Сумерки просвещения”, 1899; “Литературные очерки”, 1899; “Религия и культура”, 1901; “В мире неясного и нерешенного”, 1901; “Около церковных стен”, 1906; “Темный лик. Метафизика християнства”, 1911; “Люди лунного света”, 1911; “Уединенное”, 1912; “Апокалипсис нашего времени”, 1918; “Опавшие листья”, 1919.

Сергей Николаевич Булгаков е роден през 1871 г. в малкото руско градче Ливни. Умира в Париж през 1941 г. Потомък е на много поколения свещеници. Сам признава, че чрез църквата, чрез богослужението и църковния космос е възприел историята, културата и изкуството. Завършва духовно училище. Изживява сравнително дълъг атеистичен и марксистки период и през 1888 г. напуска духовната семинария. Привличат го позитивизмът и материализмът, идеите на прогреса. Завършва юридическия факултет на Московския университет през 1894 г. – политическа икономия и статистика. Както сам казва, докъм 1902 г. по убеждение е “марксист и социалдемократ”. Изживява особена еволюция на възгледите: от религиозно православие към марксизъм, от марксизъм – към идеализъм и оттам – връщане към православната религиозност.

Първите му научни разработки, статии и книги са важен принос за руския марксизъм, например книгата “За пазарите при капиталистическото производство”, 1897. За мировозренческия си поврат Сергей Булгаков сочи вътрешни причини – в процеса на научните дирения неговите марксистки идеи се дискредитират отвътре, като лишени от смисъл, особено в труда му “Капитализм и земледелие” (1-2, 1900). “От зданието – казва той, – което ми изглеждаше толкова стройно и монолитно, останаха само външните стени.” От този момент от развитието си като философ той е привлечен от идеите на съвременната руска философска мисъл – на Достоевски и Вл. Соловьев. Излезлият през 1903 г. сборник с негови статии отразява сложния живот на духа му в това време, съмненията му и търсенето на нови идеи.

С. Булгаков е много известен руски обществен деец. През 1906 г. той дори е избран да депутат във Втората Държавна дума като безпартиен “християнски социалист”.

Булгаков е един от духовните водачи на нацията в прехода на Русия от XIX към XX век. През това време той пише, чете лекции по проблемите на християнската и революционната етика, за християнския подход към културата, за социалните проблеми; занимава се с журналистика и издателска дейност. С всичко това той е ярък участник в онзи своеобразен духовен и религиозен процес в Русия, който наричаме “руски духовно-религиозен ренесанс”. Редом с него са Н. Бердяев, С. Франк, П. Струве, които, както и той, са преживели еволюцията от марксизъм към идеализъм и православна религиозност. С. Булгаков участва в издаването на сп. “Новый путь” и “Вопросы жизни”, издава сборник “Проблемы идеализма” (1902) и “Вопросы религии” (1906) и най-важния сборник – “Вехи” (1909). Издаването на този сборник е забележителен връх в обществените действия на отец Сергей, който участва в него като автор с много важна и силна статия, където пише за “пороците на революцията и стагниращия интелегентски морал”. С него е свързано и Религиозно-философското общество, създадено в памет на Владимир Соловьев (1905), издателството “Путь”, основано в 1909 г. То е най-значимото и най-голямо руско издателство, с изключителна роля за философския живот на руския Сребърен век. В него С. Булгаков работи

с Н. Бердяев, княз Е. Трубецкой, В. Ерн, утвърждава руската философска традиция в различните му издания. Едва в него за пръв път са издадени съчиненията на ранните руски философи. Булгаков публикува трите си големи изследвания: *“Два града”* (1-2, 1911), *“Философия хозяйства”* (1912) и *“Свет Невечерний”* (1917) – централни за творчеството му от дореволюционния период. Участва активно във Всеруския църковен събор през 1917 г., сътрудничи на патриарх Тихон, с когото е много близък – двамата заедно съставят Светлейшия текст на първото патриотическо послание към руския народ.

По това време, на Петдесетница през 1919 г. С. Булгаков е ръкоположен за свещеник. Следват творбите му: *“На пиру богов”* – диалози, които влизат в знаменития сборник *“Из глубины”* (1918), своеобразно продължение на *“Вехи”*. Малко по-късно, в изолацията в Крим написва *“Трагедията на философията”* и *“Философия на името”* (1920).

През 1922 г. той е включен в известния списък на учени, философи, писатели от руския интелектуален елит и е прогонен от Русия – отначало в Истанбул, а след това в Прага. Професор е по право и богословие в Руския научен институт и един от ръководителите на Руското студентско християнско движение. Участва в засиленото екуменично движение в Европа по това време, ръководител е на така нареченото Англиканско-руско дружество, обединяващо църквите. Много често пътува до Англия, където чете лекции. С помощта на протестантските църкви и YMCA (Обединението на християнската младеж) създава Православния богословски институт в Париж.

Още в Прага (1924) написва книгите *“Святые Петр и Иоан”*, *“Два первоапостола”* и втората си богословска трилогия със заглавие *“О Богочеловечестве”* (*“Агнец Божий”*, 1933; *“Утешитель”*, 1936; *“Невеста Агнца”*, 1945). Неговите естетически и особено философските и богословските му идеи са много нови и свободни, те излизат извън рамките на официалната за времето православна традиция. Затова на два задгранични събора и с указ на Московската Патриаршия той е обвинен в модернизъм, а идеите му си спечелват негативно отношение. Отец Сергей Булгаков оставя богато научно наследство: статии, студии, отзиви по литературни проблеми. През целия си живот той пише за

литературата, за почти всички руски (и не само руски) писатели, за изкуството – руско и европейско. През 1938 година заболява от рак и през 1939 умира в Париж.

Лев Платонович Карсавин е роден в Петербург през 1882 г. Умира през 1952 г. в лагер в Абез, Коми АССР. Остава дълбока следа в руската култура като поет, прозаик, историк-медиевист и философ. Карсавин е един от най-ярките представители на младото поколение творци от руския Сребърен век.

През 1901 г. Лев Карсавин завършва гимназия в Петербург със златен медал и се записва в Историко-филологическия факултет на Петербургския университет. Още като студент проявява изключителни способности. Първите му публикувани произведения са стихотворенията “Иллюзии... Мечты” в литературно-художествения сборник “Стихотворения студентов Санкт-Петербургского университета”, 1903 г. През 1906 г., след завършване на университета е оставен на работа в катедра “Обща история”. Област на научните му интереси са религиозните движения в Италия и Франция през късното Средновековие. Благотворно влияние върху научното му израстване оказва двегодишната му командировка във Франция, където през 1910 – 1912 г. работи в архивите и библиотеките. Резултат от тази командировка е фундаменталният му труд “*Очерки религиозной жизни в Италии в XII – XIII вв.*” (СПб, 1912) През май 1913 г. защитава магистърска дисертация. Като резултат на научните му интереси към религиозните чувства и мистичния опит на хората издава статиите “*Церковь и религиозные движения*” (сп. “Голос минувшего”, 1913, № 7) и “*Мистика и ее значение для религиозного средневековья*” (сп. “Вестник Европы”, 1913, № 8). През март 1916 г. защитава докторска дисертация на тема “*Основы средневековой религиозности в XII – XIII вв, преимущественно в Италии*”. По същото време получава докторска степен и в Петербургската духовна академия. Както подчертава С. С. Хорунжий, изследвач на научното наследство на Л. П. Карсавин, от съвременна гледна точка трудовете по тази проблематика, в които се реконструира мировгледът на средновековния човек, неговата психика и средновековният

начин на живот, трябва да бъдат отнесени не към историята, а към културологията – наука, която започва да се развива половин век по-късно, през 60-те – 70-те години на XX в., и която Карсавин в много отношения е предусетил.

През 1922 г. Л. Карсавин издава труда си *“Noctes Petropolitanae”* (*“Петербургски нощи”*). Поместената в нашия сборник статия *“Фьодор Павлович Карамазов като идеолог на любовта”* е част от *“Втората нощ”* от това съчинение. Карсавин е виждал влиянието на католичеството върху обществено-религиозния идеал на Ф. М. Достоевски. В статията си *“Достоевский и католичество”*, поместена през 1922 г. в изданието в Петроград сборник *“Ф. М. Достоевский. Статъи и материали”* той вижда стремежа на Достоевски към организирането на земята на царството на световна хармония.

След Октомврийската революция през 1917 г. Л. Карсавин продължава преподавателската си дейност, но през есента на 1922 г. е арестуван заради религиозно-философските му възгледи и заедно с други руски интелектуалци е изгонен от Русия. Установява се в Берлин, където участва в дейността на създадената от Н. Бердяев Религиозно-философска академия. В първите години след емигрирането си издава книгите *“Джордано Бруно”* (Берлин, 1923), *“Философия истории”* (Берлин, 1923), *“Святые отцы и учителя”* (Париж, 1926).

През 1928 е поканен да оглави катедрата по обща история в университета в гр. Каунас, Литва. През 1940 г., след присъединяването на Литва към Съветския съюз, университетът е преместен в новата столица – Вилюс, където се премества и Л. Карсавин. След края на Великата отечествена война, през 1945 г. е отстранен от преподавателска дейност, но до арестуването му през 1948 г. (впрочем сведенията за това са твърде противоречиви, някои автори сочат 1946 или 1949 г.) работи две години като директор на Художествения музей във Вилюс. След произнасянето на присъдата през 1950 г. е изпратен в лагер за инвалиди в Абез, Коми АССР. Въпреки напредналия стадий на туберкулозата Л. Карсавин продължава да пише и в лагера и създава редица философски и богословски съчинения (*“О так называемом бессмертии души”*, *“Об апогее человечества”*, *“Ни воли, мыслей, чувств,*

ни *этих слов*” и др.), а също така и два цикъла стихотворения (“*Венок сонетов*” и “*Терцини*”).

Л. Карсавин остава огромно по обем и значение художествено и научно творчество, което за съжаление засега е най-слабо изучено в сравнение с творчеството на другите негови съвременници със сходна съдба.

Други по-значителни произведения: “*Монашество и Средние века*”, СПб, 1912; *SALIGIA*, Петроград, издание артела “Наука и школа”, 1919; “*О добре и зле*”, “Мысль”, 1922; “*София земная и горняя*”, альм. “Стрелец”, вып. 3, Петроград, 1922; Путь православия, сб. “София. Проблемы духовной культуры и религиозной философии”, вып. 1, Берлин, 1924; *О сущности православия*, сб. “Проблемы русского религиозного сознания”, Берлин, 1924; “*Церковь, личность и государство*”, Париж, Евразийское Книгоиздательство, 1927 и мн. други.

Лев Шестов (Лев Исаакович Шварцман) е роден в Киев през 1866 г. Умира в Париж през 1938 г. Той е една от най-влиятелните фигури в руския философски идеализъм от началото на ХХ век. Завършва Московския университет, отначало математическия, след това юридическия факултет. През 1889 г. написва дисертация по въпросите на руското работническо законодателство, но цензурата не допуска тя да бъде публикувана, защото е твърде марксистка по дух. Първите му работи са посветени на финансови и социално-икономически проблеми. Истинският му интерес обаче са литературата и философията. През 1895 г. в киевските вестници се появяват неговите първи публикации по литературни и философски проблеми. По това време Шестов се запознава и се сближава с Николай Бердяев и Сергей Булгаков и заедно с тях става един от руските философи, които се задълбочават в изследването на метафизичната същност на социалните проблеми, интересуващи ги в ранната им младост.

През 1895 г. Лев Шестов заболява тежко и мъчително. Болестта и някои лични обстоятелства (тайният му брак с православна при непримиримия юдаизъм и верската нетърпимост на баща му) го принуждават до началото на Първата световна война да остане в чужбина – Германия, Швейцария, Франция. Заболяването му е тежко и твърде продължително и остава своя отпечатък върху мисленето му и цялото му

творчество. Не случайно по-късно – винаги когато изследва различни философи – Шестов ще свързва кризите в мировгледа им с болестта (както е с Ницше). За себе си казва, че то му дава “ново зрение”, че “гарът на ангела на смъртта” завинаги му е дал прозрението за трагизма на индивидуалното човешко съществуване на мислещия “Аз”, борещ се мъчително с това унищожение. Към това прозрение се добавя и преживяното около смъртта на единствения му син, което за мислителя е импулс към идеята за “повторението”, за възможността Бог да “преповтори” миналото и да го промени, близка с идеята на Н. Фьодоров за “възкръсналите бащи”.

Л. Шестов се завръща в Русия в началото на Първата световна война, но за кратко. Той е в Москва по време на Февруарската революция от 1917 година. Заминава за Киев, където чете лекции по гръцка литература в Народния университет. Същата година се връща в Швейцария, а оттам – във Франция – завинаги.

“Предизвикателство към разума”, “бунт срещу разума”, “опровержение на рационализма” – това са най-лаконичните формулировки за философските възгледи на Шестов. В същността на времето си Л. Шестов съзира навсякъде видението на трагедията. Той категорично противостои на рационалистичната трагедия, отрича ограничеността на позитивизма, който не зачита индивидуалното човешко съществуване. Това го превръща в образец и модел за по-късните антирационални философски системи, появили се след разочарованието от теориите за прогреса след Първата световна война в Европа сред философи, интелектуалци и писатели. В своя “Мит за Сизиф” Албер Камю открито се възхищава от начина, по който Шестов “отказва каквито и да било права на разума”. Един от съвременните му изследвачи вижда неговата задача в това, “да провери великите философи на западния свят с мярката на библейския ирационализъм”. (Дж. Уенхарм). В първата си сравнително голяма публикация за Шекспир, в статията, която нарича “Анти-Брандес”, Шестов развива идеята за необходимостта и смисъла на страданието в човешкото битие и заявява, че в “Крал Лир” Шекспир е възвестил великия закон за смисъла на явленията от нравствен характер за света: “личността се ражда под ударите на съдбата” (в “Шекспир и Брандес, его критик”, 1887 г.).

Оттам и ранната му концепция за литературата: „поетът ни примирява с живота, защото изяснява смисъла на онова, което ни изглежда случайно и безсмислено.“ Близка до тези идеи е и статията му за Пушкин („А. С. Пушкин“), написана през 1899 г. за стогодишния юбилей на поета. (Издадена е едва след смъртта на Шестов). Основният му въпрос към Пушкин е: „може ли творчеството да учи на човечност?“ Шестов отговаря, че западната литература не е могла да отговори на въпроса, но Пушкин е „първият, който не се е отклонил от пътя си, когато видял пред себе си страшния сфинкс, който го пита: *“Как можеш да бъдеш идеалист и да оставаш реалист, как можеш да гледаш живота и да вярваш в доброто и правдата?”*“ Спасява го вярата му в живота, казва Шестов за Пушкиновото: „Да, мога!“ И в двете статии Шестов развива идеята за възможността за равновесие между „ужаса на живота“ и разумната необходимост, но само за извисения човешки гений – Пушкин, Шекспир. В следващата голяма студия *“Добро в учени гр. Толстого и Ф. Ницше”* („Доброто в учението на граф Толстой и Ф. Ницше” – 1900) Шестов вече преразглежда като че ли съвършената връзка между гения и злодейството. Във вижданията му те вече не само „са съвместими“ но и неделими. Доброто според него се изправя като препятствие по пътя към истинското творчество. Шестов разкрива връзката между „доброто“ и „спасението“. Според него дори отдалечаването на Ницше от „доброто“ е продукувано от угризенията на съвестта. Тази книга завършва с думите: „Трябва да се търси онова, което стои по-високо от страданието. Трябва да се търси Бог.“ От тази книга към *“Достоевски и Ницше”* (1905) се развива неговата философия на трагедията. Той акцентува върху думите на Достоевски от *“Записки от подземното”*: „Никаква хармония, никакви идеи, никаква любов и прошка, с една дума, нищо от това, което са измислили мъдреците от древността до новото време не е в състояние да оправдае безсмислието и нелепостта в съдбата на отделния човек“. Истинската философия според Шестов е философията на трагедията, човек се приближава до истината, когато се приобщава към трагедията. Дори музиката е музика на болката и отчаянието. За Шестов *“трагизмът на човешкото съз-*

нение е неизкореним”, адекватната форма на възприемането на човешкото съществуване за него е “удряне на главата в стената”.

Шестов извежда в началото на ХХ век бъдещите основни идеи на екзистенциалната философия на Сартр и Камю с отричането си на разума, с идеята за болезненото състояние, за ненормалността, болестта, блънуването като лост, с който единствено може да “срине” “ненавистната стена на природните закони”. Още в “Доброто у граф Толстой...” с идеята си за доброто, което отклонява човека от истината, той слага началото на скъсването връзките на индивида с “другите”. С това предсказва естетиката на екзистенциализма. В кн. “Апофеоз беспочвенности” (1901) Шестов пише за съвременния човек: “той има минало, но няма настояще... той сам и разговаря само със себе си или с въображаем слушател. Той не може да се върне към хората и обществените идеали, трябва да върви само към самотата, към абсолютната самота”. В “Sola fide” (“Само с вяра”) от 1911 г. Шестов отделя напълно вътрешния живот на човека от “истините, които нормата вещае”: пътят на човека е “самота, по-дълбока от която няма нищо под земята, нищо на морското дъно, тя е началото и условието за приближаването към последната тайна”. В по-късните си книги “Potestas Clavium” (“Власть ключей”, “Опыт религиозной философии”), (1923), “Афины и Иерусалим”, (1921), “На весах Иова”, (1929), “Киркегор и Достоевский”, (1932), “Умозрение и откровение. Религиозная философия Вл. Соловьева и другие статьи” (изд. 1964), както още в “Sola fide” той разглежда идеята за Бога, за вярата и неверието, за разрыва между разума (Атина) и вярата (Иерусалим); между вярата и нравствеността; за “стената на разума”, изправена пред човека; идеята за “възкръсналите бащи” на Н. Фьодоров.

И в студиите си за А. П. Чехов и И. С. Тургенев, както в цялото си творчество, Лев Шестов се бори и иска да възстанови правата на човешкия индивид, достойнството му. Това е негова реакция на философията на позитивизма и всички разсъдъчни утопии. Но съдбовната крачка, с импулс, идващ от Ницше, е идеята за окончателния разрыв на човека с “другите”, идеята за самотата като единствена среда за неговата същност и търсенето на пътя за спасение. Шестов дълбоко чув-

ства и съзнава трагизма на *“индивидуалното човешко съществуване, изоставено на произвола на случая и смъртта”*.

Неговото творчество е преведено на много езици. Но приживе не е особено популярен – като Н. Бердяев например. Той си остава елитарен философ и писател, има само един ученик – Бенджамен Фонган, но въздействието му върху европейската литература и философия е твърде голямо. Когато А. Камю в ранния си *“Мит за Сизиф”* изброява най-важните философи на *“човека на абсурда”*, ги споменава в следния ред: Киркегор, Шестов, Хайдегер, Ясперс и Хусерл (когото Шестов нарича свой втори учител, след Достоевски).

доц. г-р Радка Кърпачева-Даскалова